

ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNI: LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI

Deniz KUNDAKÇI*

ÖZ

Atina demokratik rejimi, yasama, yürütme ve yargı da demos'un sınırlandırılmamış egemenliği olarak tanımlanır. Aristoteles'in de ifade ettiği gibi, hiç kimsenin hükmetmediği, özgürlükten beslenen bir rejim olarak demokrasi tüm güçlü ve işleyen yönleriyle günümüze ilham kaynağı olsa da; Atina demokrasisinin kendine has bazı yönleri onu içeriden zayıflatan ve istikrarsızlaştıran bir takım problemlerin de doğmasına yol açabilmiştir. Bu çalışmada çoğunlukla tarih disiplini bağlamında ele alınmış ve genelde politik felsefe, özeldede demokrasi tartışmaları söz konusu olduğunda kısmen ihmal edilmiş olan leitourgia, sykophantēs ve ostrakismos uygulamalarının özellikleri ve yansımaları tartışılmaya açılacaktır. Çalışmada üzerinde durulacak temel nokta, Atina'da yürürlükte olan bu uygulamaların zamanla beklentinin aksine nasıl demokratik rejimin altını oyan uygulamalar haline aldığı; felsefi, edebi ve teatral kaynaklardan da beslenerek mütevazı bir şekilde tartışılmaya ve rejimin zayıf karnına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Leitourgia, Demokrasi, Ostrakismos, Sykophantēs.

THE WEAK VENTER OF ATHENS DEMOCRACY: THE PRACTICE OF LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS AND OSTRAKİSMOS

ABSTRACT

Democratic regime in Athens, legislative, executive and judiciary are also defined as the unbounded sovereignty of demos. As Aristotle puts, democracy as a regime fed from liberty and no one rule, is day to day inspiration through all its powerful and functioning aspects; but some unique aspects of Athens' democracy have led to a number of problems that weaken and destabilize it from the inside. In this study, the characteristic and reflections of leitourgia, sykophantēs and ostrakismos practices, which have been largely addressed in the context of history discipline and which have been partially neglected, in general in terms of political philosophy, in particular democracy debates, will be open to debate. The main point to be emphasized in this study, how these practices undermine the democratic regime contrary to expectation in time, it will be tried to be discussed modestly and kept light on the weak venter of regime by nourishing the philosophical, literary and theatrical sources.

Key Words: Aristotle, Liturgy, Democracy, Ostracism, Sycophant.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dkundakci@kastamonu.edu.tr
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Güz/Autumn, sayı/issue: 26, s./pp.: 241-266.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 18.09.2018
Makalenin kabul tarihi: 05.11.2018

1. Giriş

Demokrasi rejiminin tarihsel serüveni Antik çağın Atina kent devletine kadar geri götürülmektedir. Halk iradesinin çeşitli politik ya da hukuki kurumlarla sınırlandırıldığı modern demokrasilerden farklı olarak, sınırsız halk egemenliğine dayandığı gerekçesiyle “radikal” olarak adlandırılan Atina demokratik rejimi; *dēmos*’un yasama, yürütme ve yargıda sınırlandırılmamış egemenlik biçimi olarak tanımlanır. Aristoteles’in de ifade ettiği gibi, hiç kimsenin hükmetmediği, özgürlükten beslenen bir rejim olarak tanımlanan [klasik dönem Atina] demokrasi[si],¹ tarihsel evrimi boyunca bir takım kurumsal pratiklerle istikrarlı bir yönetim biçimi halini almıştır. Antikçağa özgü bu siyasal rejimin bazı uygulamalarının neden olduğu yapısal sorunlar, zamanla onu içeriden zayıflatan ve istikrarsızlaştıran bir takım problemlerin de doğmasına yol açabilmiştir. Demokratik rejimi derinleştirmek ve ona istikrar kazandırmak amacıyla hayata geçirildiği düşünülen uygulamalar arasında *leitourgia*, *sykophantēs* ve *ostrakismos* düzenlemelerinin tartışmaya değer ve merak uyandırıcı olduğu söylenebilir. Atina’da yürürlükte olan bu sistemlerinin özellikleri ve özgün konumları, sözü edilen kurumların ne derece etkili oldukları ve beklentinin aksine demokratik rejime zamanla ne ölçüde zarar veren uygulamalar halini aldıklarını sırasıyla değerlendirelim.

2. Varlıklı Kesimlere Dayalı Kamu Hizmeti: *Leitourgia*

Atina kent devletinin çok çeşitli gelirleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında geleneksel olarak ilk sırayı hiç şüphesiz savaşlardan kazanılan ganimetler almaktadır. Öte yandan liman ve ticaret vergileri, yabancılardan alınan yıllık vergiler, liderliğini Atina’nın yaptığı *Attika-Delos Birliği*’ne bağlı müttefiklerden toplanan vergiler² ve Atina’da görülen müttefiklere ait

¹ Aristot. *Pol.* 1310a, 1317b. Paul Cartledge, [Aristoteles’in] bu demokrasi tanımı üzerinden, Atina’nın çağdaş demokratik sistemlerden farklı olarak ayırt edici şu özellikleri barındırdığına inanır: 1. Doğrudan (temsili değil), karar alma süreçlerinin şeffaf ve yüz yüze olduğu 2. *Dēmos*’un bir bütün olarak yönetimi elinde bulundurduğu 3. Yasama-yürütme ve yargı gibi güçlerin bir bütün olarak *dēmos*’un kontrolünde 4. Kamusal alanın özel alandan ayrıştığı ve sadece yurttaş haklarının korunmasının gözetildiği 5. Bireyin devlete karşı korunması gibi bir kaygının bulunmadığı; aksine temel kaygının ortak (*koinon*) iyi ve ortak refah ile topluluğun korunması üzerine kurulu bir siyasal rejim. Paul Cartledge, “Democracy, Origins of Contribution to a Debate”, (Berkeley: University of California Press, 2007), s. 156-157.

² Thukydides’e göre Atina’nın diğer kent devletlerinden güçlü olmasının temel nedeni onun müttefiklerden elde etmiş olduğu söz konusu bu gelirden kaynaklanır. Thuk. II.XIII.XV.

davalardan alınan harçlar³ da devletin diğer gelirleri arasında bulunurdu. Hazineye açık çıkması ya da savaş gibi acil bir ihtiyaç halinde ise, geçici süreyle halktan alınan ek gelir vergilerine (*eisphora*) başvurulabilmekteydi.⁴ Söz konusu savaş ve seferberlik gibi acil durumlarda, her yurttaş kişisel malvarlığına ve hane halkının durumuna göre belirli oranlarda hazineye katkıda bulunurken; çeşitli dolaylı vergilerle yükümlü tutulmak yoluyla da devlet tarafından vergilendirilmiş oluyorlardı. Örneğin pazarda mal alıp satarken, malın kendi değerinin dışında tarafların alım ya da satım nedeniyle fazladan bir ödeme yapmaları gerekebiliyordu.⁵ Aristoteles’e göre burada bahsi geçen dolaylı ve dolaysız biçimdeki vergilerden yargıçtan, askeri görevlilere (okçu, muhafız, ağır ve hafif piyadeler); memurdan kimsesizlere kadar en az yirmi bin kadar kişinin ihtiyaçları karşılanabilmekteydi⁶

Öte yandan askeri ve sivil birtakım kamu hizmetlerinin sunulabilmesi için, Atina kent devleti, yurttaşlardan bu şekilde doğrudan vergi almak dışında; günümüz kamu yönetimi uygulamalarından çok farklı bir metotla, sadece varlıklı yurttaşları kamu hizmetlerinin sunulmasından doğrudan yükümlü kılabilmekteydi. Varlıklı yurttaşlara yüklenen bu tarz bir ekonomik sorumluluk, kamu hizmetinin sadece finansmanının sağlanmasını değil; aynı zamanda organize edilmesini de kapsıyordu. Solon (M.Ö. 638-537) döneminden M.Ö. IV. yüzyıla kadar devam eden bu sistem *leitourgia* (ing. *liturgy*, tr. *liturji-kamu hizmeti*) sistemi olarak adlandırılmaktadır.⁷ *Leitourgia*, içeriği bakımından “düzenli” ve “düzensiz” *leitourgia*’ler olmak üzere ikiye kategoride sınıflandırılabilir:

³ Ksen. *Cons. Ath.* I.16-17.

⁴ Ayşen Sina, *Atinalı Perikles Yaşamı ve Dönemi*, (Ankara: Tiydem, 2011), s. 151. İlk *eisphora*’nın *Peloponnesos Savaşı* esnasında alındığı iddia edilir, bkz. Thuk. III.XIX.I. Bazı yorumcular bu konuda net bir tarih bile verebilmektedirler, bu tarih: M.Ö. 434/433’tür. P. J. Rhodes, “The Athenian Revolution”, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 84.

⁵ Aristot. *Oec.* 1351a. 11-17. Ünlü komedyacı Aristophanes’in *Eşekarıları* adlı oyunu da, Atina devletinin gelirlerinin ne olduğu konusunda fikir sahibi veren eşsiz bir kaynaktır. Pazarda yapılan alışverişlerdeki vergilere burada da yer verilmiştir:

*Atina’ya dışarıdan gelen paraları say,
Sonra içeriden, çarşıdan pazardan,*

Limandan şuradan buradan gelen vergileri,

Hacizleri, para cezalarını, yüzde birleri. Aristoph. *Sph.* 657-659.

⁶ Aristot. *Ath. Pol.* 24.3.3.

⁷ Muzaffer Demir, “Klasik Dönem Kent Devletinde Kamu Hizmetleri”, *Arkeoloji ve Sanat*, İstanbul, 2001, s. 46.

2.1. Düzenli Leitourgia

Düzenli ya da diğer bir deyişle sivil *leitourgia*, çağrıştırdığı anlamdan da anlaşılacağı üzere, gündelik hayata ilişkin olağan dönem kamu hizmetlerinin karşılanması için varlıklı yurttaşlara yüklenen bir finansal sorumluluk olarak tanımlanabilir. Bu kamu hizmetinin konusu genellikle Atina toplumsal ve dinsel yaşantısı için oldukça kritik bir değer taşıyan ve yılın her ayına yayılmış olan festivallerdir. Festivallerdeki müzik, atletizm ve tiyatro yarışmalarının finanse ve organize edilmesi, yemekli şöenler tertip edilmesi gibi yükümlülükler *chorēgos* adı verilen koro lideri tarafından düzenlenirdi.⁸ Atina devleti her yıl yaklaşık 100 varlıklı kişiyi yıl içinde düzenlenen çeşitli festivallerle ilgili *leitourgia*'ler için görevlendirirdi.⁹ Festival kamu hizmetiyle görevlendirilen kişi, bu görevini layıkıyla yerine getirebilsin diye diğer bütün kamu hizmetlerinden muaf tutulurdu.¹⁰ Kamusal sorumluluk anlayışıyla hareket ederek, gelirin bir kısmını toplum yararına yine toplum hizmetine sunduğu için *leitourgia*'de bulunan varlıklı yurttaş, sergilediği cömertlik ölçüsünde şöhret kazabilmekteydi.¹¹

⁸ Demir, *a.g.m.*, s. 48.

⁹ Khorēgos unvanıyla *leitourgia* sorumluluğu üstlenen ünlü kişilerden birisi de Platon'dur. Plut. *Arist. & Cato*. I.4.

¹⁰ Matthew Christ, "Liturgy Avodidanve and Antidosis in Classical Athens", s. 148, 149. Demosthenes'e göre ise Atina'da her yıl bu şekilde yaklaşık olarak atmış ya da daha fazla *leitourgia*' düzenli olarak uygulanmaktaydı. Bkz. K. Davies, "Demosthenes on Liturgies: A Note", s. 33.

¹¹ Örnek vermek gerekirse, ileride general olacak Nikias (M.Ö. 470-413) Büyük Apollo festivalindeki harcamaları nedeniyle büyük şöhret kazanmış, yine General Alkibiades (M.Ö. 450-404) olimpiyatlarda savaş arabaları yarışına yedi takımla katıldığı için "Atina'ya zarafet getirdiği" gerekçesiyle övülmüştür. P.J. Rhodes, "Who Ran Democratic Athens?" (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2000) s. 471, ayrıca bkz. Thuk. VI.XVI.II. Öte yandan Plutarkhos'a göre Perikles de, kentte özellikle yoksul kitleler için benzer tarzda büyük kamu gösterileri ve ziyafetler düzenleyip onları eğlendirerek, "herhangi bir başkaldırı ve değişiklik istemenin" de önüne geçmeye çalışmıştır. Plut. *Per. & Fab.* XI.XXIX. Plutarkhos'un bu yorumundan hareketle, Perikles'in kamu hizmetlerini kendi iktidarını pekiştirecek politik bir araç olarak kullanmış olduğu bile düşünülebilir. Ayrıca herhangi bir sebeple mahkemeye düşen bir yurttaş, geçmişte sergilemiş olduğu *leitourgia*'lerin kazandırdığı itibar nedeniyle, kamu ruhuna sadakatinin bir göstergesi olarak, duruşmada avantaj sağlayabiliyordu, bkz. P. J. Rhodes, 1992, s. 84; Knox, "Athenian Religion and Literature", s. 272; Christ, 1990, s. 149-150

2.2. Düzensiz Leitourgia

Bu kamu hizmetinin konusu olan askeri harcamalar gündelik hayatın dinamiklerinin ötesinde genellikle savaş gibi öngörülemeyen bir takım durumlara gönderme yaptığı için “düzensiz” olarak adlandırılmıştır.¹² Deniz kıyısındaki bir kent devleti olan Atina’nın askeri başarıları genellikle onun denizlerdeki üstünlüğüne bağlı olduğu için Atina donanmasının verimliliği ile askeri başarıları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktaydı. M.Ö. V. yüzyıla kadar sadece müttefikler devletlerden gelen vergiler, Atina’nın büyük bir donanmayı muhafaza etmesini mümkün kılabilmiştir. Ancak Atina’nın *Aigos Potamoi* deniz muharebesinde Sparta’ya yenik düşmesi ve bunun üzerine *Peloponnesos Savaşı*’nın sona ermesiyle birlikte müttefikler arasındaki birlik giderek dağılmaya başlamış ve M.Ö. 405’ten sonra bu durum bütünüyle değişmiştir. Bu tarihten sonra Atinalılar donanmalarına adam bulmak için gerekli kaynakları sadece dışarıdan elde edilen vergilerle sağlayamaz hale gelmiş ve askeri ihtiyaçların giderilmesi için kent içindeki varlıklı kişilere yüklenen maddi bağlılık zamanla giderek artmıştır.¹³

Askeri kamu hizmetlerinin mahiyeti, savaş esnasında her biri üç sıra kürekleri olan kadirga cinsi savaş gemilerinin (*triērēs*)¹⁴ teminini ve bu gemilerin içinde bulunan ağır piyade (*hoplitēs*), kürekçi ve okçulardan oluşan mürettebatın bir hizmet yılı boyunca gözetilip denetlenmesi ve bunun için *triērarkhos* adı verilen varlık kişilerin görevlendirilmesini içermekteydi. Atina manevra yetenekleriyle bilinen kadirga cinsi savaş gemilerine sahipti ve bu gemilerin donatılması gibi demirbaş giderleri dışında en yüksek maliyet, donanmada tam zamanlı görevli olan kürekçi ekibine ödenen ücretlerdi. Sayıları 20.000 civarlarında, nüfusun yoksul kesiminden seçilen ve ortalama ücretleri bir zanaatkârın kazancından az olmayan kürekçiler,¹⁵ geçimlerini *triērarkhos*’ların yükledikleri *leitourgia* ödemelerinden elde ediyorlardı¹⁶.

Festivaller için bir yıl boyunca olağan dönemlerde rutin olarak yaklaşık 100 yurttan tarafından 100.000 drahmi civarında bir meblağ sarf

¹² Bkz. Dem. Ora. I. Philippik. 36.2.

¹³ Ste. G.E.M. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, s. 371.

¹⁴ Atina kent devletinin *triērēs* (*trier*) adı verilen bu savaş gemileriyle özdeşleşmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Öyle ki, birisine “hangi memlekettensiniz?” diye sorulduğunda; “Atinalı” yerine, “güzel kadirgaların (*galley*) geldiği memlekettensiniz” diye bir cevap almak olasıdır. Bkz. Aristoph. *Orn.* 108-109.

¹⁵ Demosthenes’e göre her kürekçi (*taifa*) 2 obolos ücret alıyor. Dem. Ora. I. Philippik, 22.

¹⁶ M. I., Finley, *Democracy, Ancient and Modern*, s. 45-47.

“ATİNA DEMOKRASİSİ’NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI”
Deniz KUNDAKÇI

edilirken; Atina deniz filosunun devamlılığının sağlanabilmesi için gerekli miktar bundan çok daha fazlasını gerektirmiştir. Söz gelimi (M.Ö. 356’da) 120 geminin maliyeti Atinalı varlıklı yurttaşlar için 360.000; 170 geminin ise 510.000 drahmi civarında bir yük anlamına gelmektedir.¹⁷ Yani savaşın neden olduğu maliyet, gündelik hayatın maliyetleriyle karşılaştırıldığında yaklaşık olarak üç ile beş kat arasında bir artış gösterebilmektedir.

2.3. Uygulamanın Moral Gereçlendirilmesi Ne Olabilir?

Ünlü politikacı ve General *Perikles*’in (M.Ö. 494-429) Sparta ile olan savaşta kaybedilen Atina yurttaşlarının mezarları başında dile getirdiği meşhur *Cenaze Söylevi*’nde, Atina’daki rejimin “azınlığın değil çoğunluğun çıkarlarını gözetmediği”nin altı çizilmiştir. Perikles demokratik rejimin mahiyetine ışık tutan aynı söylevinde, kentte zenginliğin “gösteriş yapmak için değil, [kamusal] planlar için”¹⁸ kullanılacağını önemle ifade etmiştir. Bu ve benzer ifadeler hatırlandığında, *leitourgia* sisteminin temel dayanağının öncelikle [yoksul] çoğunluk yararına, neden varlıklı yurttaşlar üzerinden yürütüldüğü hakkında bir fikir edinilebilir.

Aslında Perikles öncesi Atina idaresini elinde bulunduran Solon da varlıklı sınıflara seslenerek: “birçok şeye fazlasıyla sahip olan sizler kalbinizdeki taşkınlığı yatıştırarak arzularınıza gem vurun”¹⁹ sözlerini paylaşarak benzer duyguları paylaşmıştır. Bu noktadan bakıldığında *leitourgia* sisteminin kontrol edilemeyen haz ve dürtüler peşinde koşmayan, kazanç arzusu tarafından cezbedilmemiş; fakat ortak meseleler konusunda derin endişeler taşıyan, uysal ve mütevazı bir yurttaş olabilme çağrısının bir tezahürü olduğu söylenebilir. Dahası sistemin varlıklı ve yoksul Atina yurttaşları arasında bir tür denge kurmayı gözeterek, sadece siyasal değil aynı zamanda “ekonomik adalet” düşüncesi üzerine kurulu olduğu düşünülebilir.²⁰ Gerek sivil gerekse askeri alanlardaki maliyeti çok yüksek kamu hizmetlerinin doğrudan varlıklı kişiler tarafından yürütülmesi, Atina demokratik rejiminin diğer bütün yurttaşlar adına sunduğu önemli bir fırsat

¹⁷ Robin Osborne, *Athens and Athenian Democracy*, (New York: Cambridge University Press, 2010), s. 114. Atina demokrasisinin sonunu hazırlayan Peloponnesos Savaşı öncesi Atina’da yüz gemiden oluşan bir donanma filosu bulunmaktaydı (Thuk. II.XXIII.III), Öte yandan Ksenophon bu sayının tersaneler ve mütteliklerle birlikte üç yüzü bulduğunu iddia eder (Ksen. *Anab.*, 7.1.27.).

¹⁸ Thuk. II.XL.III.

¹⁹ Aristot. *Ath. Pol.* 5.3.7.

²⁰ Yun Lee Too, *A Commentary on Isocrates' Antidosis*, (New York: Oxford University Press, 2008), s. 6.

olarak değerlendirilebilir. Söz gelimi engelliler, yeterli maddi nitelikleri olmayanlar, [bazı festivalleri destekleseler de] yabancılar (*metoikos*) ve Atina’da ikamet etmeyen Atina yurttaşları kamu hizmeti sunmaktan hukuki olarak muaf tutulmuş (*skepsis*) ve *leitourgia* sorumluluğu, sınırları sadece belirlenmiş maddi niteliklere sahip varlıklı yurttaşlara yüklenmiştir. Hal böyle olunca Atina’da politik kurumlara katılımı teşvik eden demokratik bir idarenin, bir yandan halk meclisi (*ekklēsia*), bule (*boulē*) meclisi ve mahkemeler (*dikasteria*) yoluyla düşük gelirli yurttaşları²¹ rejimle bütünleştirmeye çalışırken; diğer yandan da varlıklı kesimlere *leitourgia* sistemi ile çeşitli ekonomik sorumluluklar yüklediği görülmektedir. Bu yolla hem kamu hizmetlerinin görülmesi hem de düşük gelirli yurttaşlara tanınan muafiyetler sayesinde ekonomik adalet düşüncesinin tesis edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kentteki politik kurumlarda görev üstlenenlere, katıldıkları meclis oturumu ya da girdikleri dava başına ödenen ücretler, düşük gelirli yurttaşların hem politik hayatın gerektirdiği gündelik süreçlere katılımını teşvik etmiş, hem de onların geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmuştur.

Ancak Atina’nın kaybettiği savaşlardaki artış, zamanla varlıklı yurttaşların nazarında savaşların ortaya çıkardığı tüm ekonomik faturanın sadece kendi sırtlarına yüklediği algısını doğurmaya başlamıştır.²² Bu durum *leitourgia* sisteminin, özellikle yirmi yedi yıl gibi uzun bir süre devam eden *Peloponnesos Savaşı* boyunca, varlıklı yurttaşlar için giderek neredeyse nefret uyandıran bir uygulama halini almasına neden olmuştur. *Leitourgia* sistemi hiç şüphesiz olağan koşullarda, eşitlik prensibine dayalı radikal demokratik bir toplumsallıkta özellikle politik alandaki saygınlık ve şöhretten daha aktif bir şekilde pay almak isteyen varlıklı yurttaşlara kamusal sorumluluklara yapmış oldukları katkı derecesinde avantaj sağlayan bir uygulama olmuştur. Bu bağlamda bu kamu hizmeti sisteminin kendisi itibar, onur ve “hayırseverlik” (*philotimia*) gibi diğer yurttaşların gözünde manevi ayrıcalıklar sunan bir görevlendirme olarak okunabilir. Bu yüzden klasik dönem Atina’sında varlıklı olmak demek, *leitourgia* sisteminin

---

²¹ Sadece bir çift öküzü sahip küçük çiftçiler (*zeugites*) bile, Solon idaresinde politik makamlara gelebilme ve halk meclisinin oturumlarına katılabilmek olanağına sahip olabilmişlerdir. Onlar “küçük ve sıradan memuriyetler” için bile olsa devlet makamlarına gelebilmekteydiler. Bkz. Aristot. *Ath. Pol.* 7.3. Öte yandan ödedikleri vergi miktarına göre en alt grupta yer alan *thetes* adı verilen gruptakiler kamu görevlerini üstlenemiyor; ancak meclis toplantılara katılıp, mahkemelerde jüri üyesi olabiliyordu. Bkz. Plut. *Sol. & Pop.* XVIII.

²² M. I. Finley, sistemin olağan koşullarda bile varlıklı grupların zararına bir ağır mali yük olduğunu düşünür, Finley 1973, s. 45.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

sağladığı prestij ile birlikte, politik ve toplumsal iktidara ayrıcalıklı bir erişime sahip olmak demektir de.²³ Dahası Atina yayılmacılığının geliştiği dönemlerde politik ayrıcalıkların ticaret vb. ekonomik faaliyetleri yürütmede kolaylaştırıcı bir faktör olduğu düşünüldüğünde; sistemin varlıklı kesimler için maddi ayrıcalıklar sunan bir unsur olduğu da ifade edilebilir. Hatta bazı yurttaşların kamu hizmetleri icra etmek yoluyla yaptıkları harcamanın neden olduğu zararı tanzim etmek için çeşitli memuriyetlerde görev almayı bile talep ettikleri bilinmektedir. İşte bu arzunun gerçekleştirilmesinde kamu harcamalarını üstlenmeleri nedeniyle elde ettikleri itibar ve saygınlığın varlıklı yurttaşlara yüksek dereceli memuriyetlerin yolunu açtığına inanılmaktadır.²⁴ Zaten sunduğu bu ayrıcalıklar nedeniyle varlıklı kesimler devletin kendilerine yüklediği maliyetlere kolaylıkla razı olmuşlardır.

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kaybedilen savaşlar, kamu hizmetlerinin belli belirsiz maddi ya da soyut ödülleri hesaba katıldığında, varlıklı yurttaşların gözünde kendi finansal güvenliklerini tehdit eden bir sorun olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle *leitourgia* zamanla, gönüllü bir hayırseverlik olmaktan çıkıp, hayati bir yük, angarya ve hatta mülkiyet hakkının bir tür gaspı olarak bile görülmeye başlamıştır.²⁵ Dahası bazı Atina yurttaşlarının, savaşın yüklemiş olduğu ek maliyetleri üstlenebilmek için arazilerini ipotek ettirmek zorunda kaldıkları dahi iddia edilebilmektedir.²⁶ Ayrıca fakir olduğu bahanesiyle kamu hizmetinden muafiyet isteyen varlıklı yurttaşların, gerçek ortaya çıkınca ölümle cezalandırıldığı bir toplumsal atmosferde, yükümlülükten kurtulmanın çok kolay bir yol olmadığı da ifade edilmelidir²⁷.

Leitourgia uygulamasının varlıklı yurttaşlar nezdindeki yansımaları dönemin edebi ve felsefi eserlerinden de çarpıcı bir şekilde takip edilebilir. Söz gelimi Sokrates'in öğrencisi olan Ksenophon'un *Symposion* adlı yapıtında Sokrates ve *Kharmides* arasında geçen diyalog, *leitourgia*'nin yansımalarını gözlemlemek açısından oldukça ilgi çekicidir. Diyalogda bir zamanlar zengin olan *Kharmides* Atina'da zengin olmanın nasıl başa bela bir sorun olduğunu şu sözlerle açıklamaya çalışır:

...devlet tarafından bana habire yeni maliyetler [ya da
leitourgia'ler) yüklenip duruyordu ve ben bunları sırtımdan

²³ Josiah Ober, *Democracy and Knowledge*, (New Jersey: Princeton University Press, 2008), s. 220.

²⁴ Demir, 2001, s. 54. Ayrıca bkz. Plut. *Alc. & Corio*. X.III.

²⁵ Christ, 1990, s. 149-156.

²⁶ Demosthenes, Akt. Osborne, 2010, s. 115.

²⁷ Demir, 2001, s. 55.

atamıyordum. Buna karşın, şimdi yurt dışındaki arazilerimi yitirip, Attika'daki arazilerimden gelir elde edemez bir duruma gelip, evimdeki eşyaların hepsi satıldığından beridir, artık rahat rahat uzanıp uyuyabiliyorum. Şimdi kimse beni korkutmuyor, özgürlüğün tadına varabiliyorum... Şimdi bir despot gibiyim, oysa daha önce bir köleden farklı değildim. O zamanlar halka vergi ödüyordum; bugün devletin bana verdiği paradan gereksinmemi sağlıyorum... Dahası var. Malım mülküm çokken, sık sık, ya devletin almasıyla ya da kötü kaderim yüzünden varlığım eksilir dururdu; şimdiyse hiçbir şey yitirdiğim yok²⁸.

Anlaşıldığı üzere, *Kharmides*'in gözünde varlıklı yurttaşlar kendilerini, devletin onlara yüklemiş oldukları kamu hizmetleri sebebiyle sahibinin tüm isteklerini yerine getirmek zorunda bırakılan bir tür "köle" olarak hissedebilmektedirler. Zenginlikleri ve mülkiyetleri onların sanki bir tür talihsizlikleri ve en büyük korkuları haline gelebilmiştir. Ayrıca bu ifadelerde de görüldüğü üzere, servet sahibi yurttaşların zihinlerindeki temel algı, yerine getirdikleri sorumluluğun bir kamu hizmeti olmaktan çok; halka yapılan bağış veya katlanmak zorunda bırakıldıkları bir tür haraç olduğu yönündedir. Bu örnek özelinde hali hazırdaki kamu hizmeti sistemi, varlıklı kesimlere göre kendi yoksullaşmalarına hizmet eden bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Benzer şekilde Ksenophon'un aynı eserinde, Atinalı politikacı *Kallias*, fakir ama yüreği zengin arkadaşı *Kharmides*'e şu şekilde cevap verir: "Hera hakkı için, senin zenginliğini (!) kıskanmalıyım; çünkü her şeyden önce, devlet ikide bir yeni maliyetler yükleyip, sanki bir köleymişsin gibi davranıp durmuyor sana"²⁹. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, mülkiyet sahibi yurttaşlar kamu hizmetlerinin kendilerine verilen bir ceza olduğuna iyiden iyiye inanır gibidirler. Bu durum *leitourgia*'nın, Aristoteles'in "demokrasilerde fakirler zenginlere göre daha güçlüdür" sözüne haklılık kazandıracak türden bir uygulama olduğu yorumunun yapılmasına neden olur³⁰.

Demokratik rejimin müzmin muhalifi Ksenophon'un farklı eserlerinde de bu argümanı destekleyen birçok pasaja rastlanabilmektedir. Söz gelimi Atina devletinin özelliklerinden bahsettiği bir yerde, fakirlerin (halkın), zenginlerin yapmış oldukları kamu hizmetlerinden, finansmanın esas sahibi

²⁸ Ksen. *Sym.* IV.31-34.

²⁹ Ksen. *Sym.* IV.45.

³⁰ Aristot. *Pol.* 1317b. 11.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

zenginlerden çok daha fazla istifade edebildiklerinden şikâyetçidir. Bu iddiayı temellendirmek için de şu cümleleri kullanır: "Yani halkın istediği paradır; şarkı söylerken; koşarken, dans ederken, devlet gemilerinde dolaşırken hep para vurmak, kendi servetini arttırmak, zenginlerinkini [ise] kırmak ister. Mahkemelerde adalet gayesinden çok kendi menfaatlerini arar."³¹ Öyle gözüküyor ki varlıklı gruplar kamu hizmetlerini üstlenirken istekli davranmamış; aksine bu sorumluluğu zoraki gerçekleştirmişlerdir.

Atina toplumsal yaşamının farklı yönleri hakkında bilgi sahibi olmaya imkân sağlayan bir başka kaynak da yılın neredeyse tüm aylarına dağılmış olan festivallerin bazılarında (*Lenaea* ve *Büyük Dionysia*) gösterilen komedyalardır. Komedyaya geleneği içerisinde Atina demokratik rejimine şüpheyle bakan ve şüphelerini rejime yönelik taşlamalarında yansıtan Aristophanes'in yeri, hiç kuşku yok ki çok değerlidir. Yakından bakıldığında devletin yüklemiş olduğu vergiler konusundaki rahatsızlığın, ironik bir şekilde de olsa, Aristophanes'in oyunlarında da sıklıkla işlenmiş olduğu görülmektedir:

Biz ki soyumuz sopumuz Atinalıyız...

Kim sevmez bu güzelim, bu mutlu şehri?

Dilediğin kadar para harcıyabilirsiniz.

*Bol bol vergiler, cezalar ödersin.*³²

Yukarıda belirtildiği gibi, Aristophanes'in oyunlarında işlenen en yaygın konular arasında, uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle, Atina'da kamu harcamalarından geçinen ve savaşı kendileri için fırsata dönüştüren açgözlü ve bencil bir azınlığın ortaya çıkışı da yer alır³³. Özellikle politik, askeri ve bürokratik gruplara mensup bu kişiler demokratik rejimin sunduğu olanaklarla seçilip, kamu gelirlerini müsrif bir şekilde kullanabilme ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Aristophanes'in oyunlarındaki kahramanlar bu durumu farklı şekillerde fakat çok çarpıcı ifadelerle dile getirirler.³⁴

³¹Ksen. *Cons. Ath.* 1.2, 1.13.

³²Aristoph. *Orn.* 38-40.

³³Douglas Olson, "Dicaeopolis' Motivations in Aristophanes' *Acharnians*", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 111, 1991, s. 201.

³⁴Örnek için bkz. Aristoph. *Akh.* 878-900 ve *Sph.* 653-668.

2.4. Leitourgia Salt Demokratik Bir Uygulama mı?

Demokratik rejimin varlıklı olmayan halk gruplarına avantaj sağlayan *leitourgia* sisteminin, kökleri itibariyle oligarşi idarelerinden kalma bir tür geleneksel alışkanlık olduğu konusunda bir tartışma bulunmaktadır. Söz gelimi Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde oligarşik bir yönetimin devleti nasıl idare edebileceği konusundaki bir pasajda yer verdiği öğütler, doğrudan *leitourgia* sistemini çağırıştırır gibidir:

Anayasada yer alan en yüksek görevliler [magistarlar makamları], vatandaşlardan ücret almaksızın ve masraflar ceplerinden karşılanacak şekilde üstlenilmelidir. Böylece yönetimden pay alamayanların [ya da sıradan yurttaşın] huzursuzlukları artmayacak, yönetenlerin yöneticilik için ciddi paralar harcadıklarını görerek onlara saygı duyacaklardır. [Bu yüksek dereceli] memurlar, göreve seçildikleri zaman çok güzel kurban törenleri ve yine masrafları kendilerinin karşılayacakları kamu binaları yaptırılmaları uygun olur. Böylece halkın bu türden ziyafetleri ve kamu binalarını gördükçe hali hazırdaki yönetim şeklinin devam etmesini istemesi söz konusu olacaktır. Yapılanlar memurların cömertliği olarak hatırlanacaktır³⁵.

Pasajda da görüldüğü üzere, Aristoteles tarafından istikrarlı bir oligarşik yönetimde, kamu hizmeti sunma yükümlülüğü ile yüksek dereceli makamlara getirilebilme koşulu arasında doğrudan bir ilişki kurularak, devleti yönetme ayrıcalığına sahip olan varlıklı grupların, kazanmış olacakları statü ve şeref bir göstergesi olarak servetlerini sıradan halkla paylaşmaları gerektiği öğütlenmektedir. Bu durum *leitourgia*'nin aristokratik idarelerden kalma ve zamanla demokratik rejime uyum sağlamış, bir uygulama olup olmadığı sorusunu akıllara getirir. Netice itibariyle *leitourgia* sisteminin, halkın varlıklı yurttaşları yüksek dereceli idareci olarak seçmesini kolaylaştıran ve varlıklı yurttaşların da kamu hizmetlerini sıradan yurttaşlar adına üstlenmeyi, en azından başlangıçta, gönüllü olarak kabul ettikleri örtük bir anlaşma olarak okunabilir.³⁶ Ünlü Antikçağ araştırmacısı Ober'e göre, düzenli bir ordunun henüz olmadığı arkaik Atina askeri eylemleri seçkin aristokratik liderler tarafından karşılanmaktaydı. Dolayısıyla üst sınıfların

³⁵ Aristot. *Pol.* 1321a.31.

³⁶ Bu konudaki sorular için bkz. Ste. G.E.M. Croix, 2013, s. 387-388.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

katkıları olmaksızın demokrasi tecrübesinin bizatihi kendisinin sadece kitle becerileriyle ortaya konulabilmesi şüphe uyandırmaktadır³⁷. Bu beisle, *leitourgia* gibi bir sistem, aristokratik geleneğin demokrasiye miras kalmış tarihi bir parçası olarak yorumlanmaktadır. Öte yandan hangi sisteme ait ya da hangi niyetlerle ortaya konulmuş olursa olsun, Aristoteles'in ifadelerinden *leitourgia*'nin her halükarda saygı ve itibar beklentisini ön plana çıkartan bir sistem olduğunun altı çizilmiş olması da elbette ilgi çekicidir. Sonuç olarak olağan dönemlerde gelir adaleti düşüncesine hizmet etmiş bu anlayışın, savaş gibi olağan dışı bir atmosferde, zamanla bozulduğu ve farklı çıkar gruplarının lehine işlemeye başladığı makul bir iddia olarak ortada durmaktadır. Atina demokrasisinde iz bırakmış bu sistemin edebi ve teatral eserlerden hareketle, özellikle varlıklı yurttaşları, adil olmadığı gerekçesiyle, fazlasıyla rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

3. Politik Bir Sürgün Cezası: *Ostrakismos*

252

Atina demokratik yaşamı söz konusu olduğunda tartışma yaratıcı kurumsal uygulamalardan birisi de *ostrakismos* sistemidir. Sistem, Aristoteles'in tabiriyle, "halkı güçlendirmek üzere getirilen yeni" uygulamalardan birisi olarak *Kleisthenes* (M.Ö. 570-508) zamanında yürürlüğe giren bir yasaya dayanır. Bu yasa, Atina'da aşırı güç kazanan politikacılara karşı duyulan güvensizlik ve kuşkunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³⁸ Bu yönüyle uygulama, kolektif bir birliktelik olarak *dēmos*'un, toplumun önde gelen soylu üyelerinin kamusal davranışlarını yargılayabilmesine olanak sağlayan demokratik devrimin etkili bir silahı olarak değerlendirilir³⁹.

³⁷ Josiah Ober, "I Besieged That Man": Democracy's Revolutionary Start", *Origins of Democracy in Ancient Greece* içinde, (Berkeley: University of California Press, 2007), s. 92.

³⁸ Aristot. *Ath. Pol.* 22.3.3.

³⁹ Ober, 2007, s. 99. Aslına bakılırsa Atina demokratik rejiminde, politik gücün belirli bir merkezde yoğunlaşmasının toplumsal yapının her alanında şüpheyle karşılandığı rahatlıkla ifade edilebilir. Söz gelimi, askeri ve politik bir lider olarak *stratēgoi* (general)'lerin seçiminde Atina'daki on *deme* (kabile)'nin her birinden birer tane *stratēgoi* seçilir ve bunlar arasında hiçbirinin birbirleri üstünde hiyerarşik bir üstünlüğü bulunmaz. Bu yolla, herhangi bir *stratēgoi*'nin, yani *doğal* olarak belirli bir *deme*'nin, ki Davies'e göre *deme*'ler birer minyatür devlettirler ve *polis*'teki politik mücadeleden buradan şekillenmeye başlar, geri kalan dokuz *deme* üzerinde avantaj sağlamasına izin verilmemiş olur, Rhodes, 2000, 465; J. K. Davies, "Society and Economy", s. 293.

Yasanın temel mantığı, sevilen bir politikacının bir süre sonra demokrasi rejimini devirip; tiran olmasını engellemek maksadıyla, onun 10 yıl gibi belirli ve sınırlı bir zaman periyodu için kent dışına zorlanması, bir nevi sürgün edilmesi kararı üzerine kuruludur. Bu yolla kişi, 10 yıllık bir süre için bile olsa; yurttaşlık haklarından mahrum bırakılmış olur. Sürgünde geçirdiği süre boyunca söz konusu kişinin mallarına asla zarar verilmez ya da devlet tarafından bu mallara el konulamaz; kişi sürgünde de olsa, varsa mallarından gelir elde etmeye devam eder ve cezası bitince yurttaşlık haklarıyla birlikte onların da kullanım hakkına tamamen sahip olur. Yasanın, Atina dışında demokratik rejimle yönetilen başka Yunan kent devletlerinde de, daha istikrarsız bir şekilde olsa da, uygulanmış olduğu bilinmektedir⁴⁰.

Ostrakismos yasasına bağlı olarak verilen sürgün cezası, halk meclisinde, günümüzde Aralık-Şubat ayları arasına denk gelen altıncı meclis oturumunda prensip olarak uygulanan bir sistemdir. Yasa, *ostrakismos* oylaması yapılması konusunda sunulan önerinin mecliste görüşülüp kabul edilmesi durumunda, agorada bir halk oylaması yapılmasını öngörür.⁴¹ Atina yurttaşları, yasanın adını aldığı *ostrakon* denilen kırık çömlek parçalarının üzerlerine, cezalandırmak istedikleri kişilerin adlarını yazarak oylamaya iştirak ederler. *Ostrakon’lar* bir yerde toplanır ve sonunda teker teker sayılır. Nihayet ostrakonların üzerinde altı bin kişi tarafından adı yazılan politikacı halkın egemenliğini tehlikeye attığı gerekçesiyle sürgün cezasına çarptırılır⁴².

Platon’un *Gorgias* diyalogunda “ünü Yunanistan’ın tamamına yayılmış”, “verilen işi adaletle yapan iyi ve güzel bir insan” diye kendisinden bahsettiği *Aristeides’in*⁴³ (M.Ö. 530-468) *ostrakismos* ile Atina’dan [M.Ö. 482’de] sürülmesi konusunda anlatılan öyküden, *ostrakismos* oylamalarına *okuma-yazma bilmeyen sıradan çiftçilerin de katılabileceği anlaşılmaktadır: “[oylama] yapıldığı sırada yanına gelen bir yurttaş, yazma bilmediği için kendisi adına şu çanak parçasına Aristeides adını yazmasını istemiş... Aristeides de yazmış... kendi zararına oy verilmesine yardımcı olacak kadar dürüst, erdemli bir adam”*⁴⁴.

---

⁴⁰ Söz gelimi Argus, Megara, Miletos ve [Sicilya’daki] Sirkuza kent devletlerinde uygulanmıştır. Bunlardan Sirkuza’da uygulama, *ostrakismós* yerine; *petalismós* adıyla Atinalılardan etkilenerek kısa bir süre uygulanmıştır, Rhodes, 1992, s. 93; Forsdyke, *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, s. 286.

⁴¹ Forsdyke, 2005, s. 147-152.

⁴² Sina, 2011, s. 20.

⁴³ Pl. *Grg.* 526b.

⁴⁴ Plut. *Arist. & Cato.* 7. 5-6; Hdt. 8.79.

Aslında oylamaya ilişkin bu yaklaşım, yasalar ve politik kararların alınmasında tüm yurttaşların eşit olduğu ve bu eşitlik anlayışının tüm yurttaşlarının kolektif istencini birbirine bağlayan bir anlayıştan, *isonomia*, kaynaklanmaktadır.⁴⁵ Öte yandan *ostrakismos* uygulaması her ne kadar tiranlığı önlemek amacıyla ortaya konulmuş bir yasa olarak tanımlansa da; bazı yorumculara göre tiranlığı önlemede etkili bir silah olarak değerlendirilmeyecek kadar ılımlı bir ceza çeşididir. Söz gelimi Sara Forsdyke'ya göre, zaten potansiyel bir tiran agorada gerçekleşecek bu tarz bir oylamayı ona karşıt olanlara rağmen manipüle edebilecek kadar etkilidir. Dahası gerçekten bir tirana karşı etkili bir önlem aranıyorsa; tiran şüphesi taşıyanları ölüm cezasına çarptırmak ya da onları aileleriyle birlikte sürgüne göndermek ve hatta mallarına devlet tarafından el koymak daha tercih edilebilir bir uygulamadır. Bu nedenden ötürü *ostrakismos* cezası sadece sınırlı süreli bir sürgün ile toplumsal hayattan belirli bir süre için tecrit edilmeyi gerektiren pratik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Forsdyke'ya göre, bu yasanın temel amacı aslında, demokratik bir rejimde çıkarları birbirleriyle çatışan politik elitlerin, ya da varlıklı kesimlerin, rejime zarar verebilecek potansiyel şiddetlerini ılımlı bir şekilde törpülemektir.⁴⁶ *Ostrakismos*'un gerçekten de kısmen ılımlı bir politik ceza olduğunu kanıtlayacak unsurlardan birisi de, hakkında sürgün cezası verilen bazı isimlere karşı olan tavrın, Atina'yı tehdit eden ortak bir düşman karşısında, kolaylıkla yumuşayabilir olmasıdır. Söz gelimi, M.Ö. 480'te Pers kralı *Kserkses*'in Atina'ya saldırıları esnasında *ostrakismos* yoluyla sürgüne gönderilen, *Aristeides* de dâhil olmak üzere, herkesin kente geri çağrılmış olması bunun en açık ifadesidir.⁴⁷

Öte yandan *ostrakismos* sistemi, tıpkı *leitourgia* uygulaması gibi, zamanla ortaya konuluş amacının ötesine geçerek, demokratik rejimi tehdit eden bir unsur haline gelebilmiştir. Aristoteles'in de ifade ettiği gibi, *ostrakismos* yasası başlangıçta tiranlık rejimi destekçilerine karşı getirilen bir uygulamayken; daha sonraki yıllarda kapsamı genişlemiş ve çok fazla politik güç sahibi herkes için çıkarılmıştır.⁴⁸ Tiranlıkla ilgisi olmadığı halde, sadece politik rekabet nedeniyle önemli politik figürler sürgün cezasına çaptırılabilmiş ve Atina kent devletindeki yurttaşlar kendilerine sürgün cezası verilme bile, bu korkunun paylaşıldığı politik bir atmosferde yaşamak zorunda kalmışlardır. Aristoteles'ten hareketle suçsuz yere

⁴⁵ Josiah Ober, "Ostrakismos", *Mass and Elite in Democratic Athens* içinde, s. 74.

⁴⁶ Forsdyke, 2005, s. 152-154.

⁴⁷ Aristot. *Ath. Pol.* 22.8.1; Plut. *Arist. & Cato.* 8.1.

⁴⁸ Aristot. *Ath. Pol.* 22.6.1.

ostrakismos cezasına çarptırılan ilk kişinin M.Ö. 488’de [Perikles’in babası] *Ksanthippos* olduğu söylenebilir⁴⁹. Yine yukarıda adından bahsedilen *Aristeides*’in sürgün edilmesinin en temel nedeni olarak, siyasi rakibi *Themistokles*’in düşmanlığını kazanmış olması bahanesi gösterilir. Öyle gözüküyor ki, tarihsel kökenleri tiranlık rejimi ya da onun geri gelme ihtimalinin neden olduğu korkuya dayanıyor olsa da; sistemin devamlılığı politik liderlerin birlerine olan güvensizliğinden beslenmiştir⁵⁰. Zaten Plutarkhos da yoksulardan kimsenin sürgüne gönderilmediğini, genellikle soy ve saygınlık açısından üstün konumda bulunanların itibar ve iktidarlarını baskılamayı içeren ve “kıskançlığa” dayalı “insafı” bir sürgün cezası olduğunu belirterek; politik seçkinler arası mücadelenin doğal bir yansıması olduğunu ifade etmeye çalışmıştır⁵¹.

Sürgün cezasının sıradan yurttaşları ilgilendiren kısmına bakıldığında ise ilgi çekici gelişmeler gözlemlenmektedir. Yurttaşlar genellikle kendileriyle doğrudan ilgisi olmayan politik suçlamalara taraf olmak konusunda çoğunlukla hiçbir çekince göstermemişlerdir. Söz gelimi oylamada ostrakona “*Aristeides*”in adını yazmak isteyen köylüye sorulan soru ve karşılığında alınan cevap, aslında sürgün cezalarının tiranlıkla mücadeleden çok; politik elitler arası iktidar mücadelesi olduğuna işaret eder gibidir:

“-*Aristeides* sana bir kötülük mü etti?

-Yok, hiçbir kötülüğünü görmedim, ama bu doğru adam
sözünden bıktım artık”⁵²

Öte yandan *ostrakismos* uygulamalarında “kaderin cilvesi” olarak adlandırılabilir ilginç gelişmeler de yaşanmıştır. Söz gelimi, *Aristeides*’in sürgüne gönderilmesindeki en büyük paya sahip olan *Themistokles*’in bizzat kendisi de bir süre sonra, M.Ö. 470 civarlarında, Perslerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle, *ostrakismos* ile Atina’dan sürülmüştür. *Themistokles*, Herodot’ın verdiği bilgiden hareketle, Atina donanmasını neredeyse iki katına çıkararak⁵³ ve bu bakımdan devlete katkıları dokunmuş önemli bir politikacı olmasına karşılık; kendisini sürgün edilmekten kurtaramamıştır.

---

⁴⁹ Aristot. *Ath. Pol.* 22.6.3.

⁵⁰ Finley, 1973, s. 26.

⁵¹ Plut. *Arist. & Cato.* 1.3; 1.7; 7.2.

⁵² Plut. *Arist. & Cato.* 7.5-6; Hdt. 8.79; Aristot. *Ath. Pol.* 23.3.

⁵³ Hdt. 7.143.

Yine Atina'nın Sparta'ya karşı düzenlediği Sicilya seferinde ordunun başında olan ve Sokrates'in kendisine gösterdiği yakınlık ve dostlukla ün kazanmış *Alkibiades*'in *ostrakismos* cezasına çarptırılması da politik elitler arası mücadeleyi yansıtan bu türden bir olay olarak değerlendirilebilir. Olayın tarihsel gelişimi oldukça çarpıcıdır. Atina donanmasının sefere çıkışından henüz birkaç gün gibi kısa bir süre geçtikten sonra, yurttaşların sokaklarda güven içinde dolaşmalarını sağladığına inanılan Zeus'un oğlu Tanrı Hermes heykellerinin yüzlerinin kırılmış olduğu görülmüştür. Böylesine büyük bir suçu işleyenlerin "demokratik düzeni yıkmaya çalışan", tiran taraftarları oldukları iddia edilmiş ve hemen tahkikat başlatılmıştır⁵⁴. Olayın sarhoşlar tarafından yapıldığına dair tanıklıklara, yalancı şahitlerin çelişkili ifadelerine rağmen; *Alkibiades*'in politik hasımları bu durumu kullanmış ve kendisi seferden geri çağrılarak; sürgüne gönderilmiştir. Şüphesiz bir yıllığına seçilen komutanların her zaman görevden alınabilmesi, geri çağrılabilmesi ya da haklarında suçlama olduğunda suçlanabilecekleri bir gerçektir⁵⁵. Ancak hakkında suçlama yapılabilmesi için *Alkibiades*'in Atina'dan ayrılması özellikle beklenmiş ve politik hasımları onun yokluğundan yararlanmışlardır. *Ksenophon* söz konusu olayı şu şekilde betimlemektedir:

*O [Alkibiades], "haksız yere sürgüne gönderiliyorum" diye kendini savunmuştu; ne çare ki o, kendisi kadar yetenekli olmayan, ancak iftira etmekte pek usta olan, devlet işlerine kendi çıkarları için karışan insanların çevirdiği dolaplara kurban gitmişti, oysa Alkibiades kendi olanakları ile kentnin olanaklarını devletin lehine kullanmaktan bir an geri kalmamıştır... Ama düşmanları, Atina'da bulunmamasından yararlanarak, onu vatanından etmişlerdi*⁵⁶.

Komedi şairi *Frynikhos*'un Hermes heykelleri bahanesiyle *Alkibiades*'in *Diokleides* adındaki ihbarcısı tarafından suçlanmasını Hermes'e seslenerek ironik bir şekilde şöyle dile getirir:

⁵⁴ Thuk. VI.XXVII-VI.XXVIII.

⁵⁵ Komutan hakkında halk meclisinin aldığı karar, *Paralos* adı verilen bir gemiyle ilgili kişiye ulaştırılırdı. Bu uygulama bu nedenle *Paralos* olarak da anılmaktadır. Bkz. Dem. *Ora. Kherronesos Olayları Üzerine*. 29.4.

⁵⁶ Ksen. *Hel.* I.13.2. İşin ilginç yanı, bu satırları kaleme alan *Ksenophon*'un kendisi bile, Sparta yanlısı olduğu gerekçesiyle yine *in absentia* (gıyabında) yargılanıp, sürgün cezasına çarptırılmıştır. *Ksenophon* sürgün tamamlanınca Atina'ya dönmüş ve on yıl sonra ölmüştür. Candan Şentuna, *Ksenophon, Sokrates'ten Anılar* içinde, s. 9.

*Ey en sevgili Hermes, düşmemeye sen de dikkat et,
Eğer incinecek olursan, o zaman fırsat doğabilir,
Yeni bir Diokleides'in iftiraları için⁵⁷*

Öte yandan Yunanlı biyografi yazarı Plutarkhos da, Alkibiades'in bir başka politikacı *Nikias* ile olan husumetinin onu hedef tahtasına oturttuğuna inanır.⁵⁸ Netice itibariyle öyle ya da böyle demokratik rejimi korumak amacıyla ortaya konulmuş olan bir tür sürgün cezası olarak *ostrakismos*, yine ilginç bir şekilde zamanla elit hasımlar arası politik mücadelenin yaygın bir aracı haline gelebilmiştir.

4. Sorumlu Yurttaşlık Anlayışı mı Yoksa İftiracılık mı: Sykophantēs'lik

Atina, Solon'un çıkardığı yeni yasalarla birlikte haksızlığa, şiddete ve saldırıya uğrayan ve hatta pratikte yasalara uyulmadığını tespit eden her yurttaşın, bunlara sebep olanları mahkemeye vermek konusunda yetkili kılındığı bir kent devleti halini almıştır. Böylelikle yurttaş olma vasfının tanımlayıcı özellikleri arasında "genel olarak mahkemelere katılma, dava açma ve dava edilme olasılığı" da yer almaya başlamıştır.⁵⁹ Bu dönüşüm, bir yandan yurttaş statüsünün daha geniş bir yetkilendirmeye anlam kazanmasına olanak sağlarken; diğer yandan da eskiden sadece ayrıcalıklı kesimlerden oluşan *Areiospagos* meclisinin kontrolü altında bulunan yasaların denetlenmesi işlevini, bir bütün olarak yurttaşların tamamına yüklemiş oluyordu.⁶⁰

Solon idaresi altındaki Atina'da, kamu yararının korunması hususunda duyarlı bir tavır takınmak, yurttaş sorumluluğunun temel özellikleri arasında sayılmaya başlamıştır. Yaşamak için hangi kentin daha iyi olduğunu kendisine sorulduğunda, Solon'un verdiği yanıt oldukça çarpıcıdır. Ona göre en iyi kent, "*haksızlığa uğramayanların, haksızlığa uğrayanlardan daha az olmamak üzere haksızlıkta bulunanları cezalandırmaya çalıştıkları kent*"tir⁶¹. "Haksızlığa uğrayanın her kim olursa olsun, dilediği zaman kendi lehine

⁵⁷ Plut. *Alc. & Corio*. XX. XXXII.

⁵⁸ Plut. *Alc. & Corio*. XIV.

⁵⁹ Aristot. *Pol.* 1275a. 5.

⁶⁰ Söz konusu meclis özellikle M.Ö. 462'den sonra cinayet, kundaklama ve dini suçlara bakan bir mahkeme işlevi görmeye başladı, Aysen Sina, "Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina'da Yargıçlar ve Mahkemeler", *TBB Dergisi*, 123, 2016, s. 423.

⁶¹ Plut. *Sol. & Pop.* XVIII. XLVIII.

mahkemeye başvurabilmesi"⁶² hakkı, başlangıçta sözü edilen bu kamusal sorumluluk fikrini teşvik etmiş olsa da; yine zamanla ilgili ilgisiz herkesin birbirleriyle olan ilişkilerini denetlenmelerine yol açan problemlerle bir sonucu beraberinde getirmiştir.

Solon'un sosyal ve ekonomik yaşamı derinden etkileyen çok çeşitli yasalar yaptığı söylenebilir. Bu yasalardan birisi de, Atina'da toprakta yetişen tarım ürünlerinden sadece zeytinyağının farklı kentlere ihraç edilmesine izin veren, diğer bütün ürünler için ihracatı yasaklayan yasadır. Bu yasa gereğince farklı kentlerle ticareti oldukça sık yapılan "incir" ürünü nedeniyle zaman zaman birçok kişi suçlanabilmiştir. Kamusal sorumluluk anlayışının bir sonucu olarak yasaya uymayanların ihbar edilmesi rutin bir uygulama halini alınca; ihbarcılara "incir göstericisi" anlamına gelen *sykophantēs*⁶³, denilmeye başlanmış ve bir süre sonra herhangi bir konuda devleti zarara uğratan ya da yasaların hükmetmediği davranışları sergileyen kişileri yetkililere bildiren tüm ihbarcılar bu adla anılmıştır.

Demokrasi rejiminin sunduğu "iyi yurttaş" imgelemi, kişisel bir düşmanlığa neden olsa bile kamu işlerindeki tüm hukuksuzluğu ortaya çıkarmak üzerine kuruludur⁶⁴. Bu nedenle demokratik sistem *sykophantēs*'liğin gelişmesi için uygun ve geçerli bir zemin sunmuş; ancak Atina, Makedonya etkisi altına girmeye başladıkça demokratik kurumların ortadan kalkmaya başlamasına koşut olarak etki kapasitesi de zamanla azalmıştır⁶⁵.

Atina'da kamu adına davaları soruşturan düzenli bir "savcılık" makamının olmaması nedeniyle önemi zamanla giderek artan *sykophantēs*'ler için bir süre sonra "kötü niyetli davacılar" [ya da parazit] yakıştırması bile yapılabilmektedir.⁶⁶ Bunun temel nedenleri arasında, *sykophantēs* kavramının zamanla bir meslek adına karşılık gelecek şekilde ciddi bir tahribata uğraması ve bir tür "profesyonel davacı" gibi görülmeye başlamasıdır. Şüphesiz ortaya çıkan bu durumda mevcut yargı sisteminin özelliklerinin de etkisi büyüktür. Düzenli bir savcılık müessesesinin yokluğuna benzer şekilde, Atina'da mesleki uzmanlık gerektiren bir yargıçlık sisteminin de var olmaması ve otuz yaşını geçkin, yurttaşlık hak ve niteliklerinin mahrum olmayan her yurttaşın yargıç olarak görev

⁶² Aristot. *Ath. Pol.* 9.1.3.

⁶³ Plut. *Sol. & Pop.* XXIII. LXVIII.

⁶⁴ J. O. Lofberg, *Sycophancy in Athens*, s. 1.

⁶⁵ J. O. Lofberg, "The Sycophant-Parasite" *Classical Philology*, Vol. 15, No. 1, 1920, s. 63. Benzer şekilde tersten okursak, Sicilya'da bu sistemin gelişmesi ise, tiranlık rejiminin yıkılıp, demokrasinin kurulmasıyla mümkün olmuştur. Lofberg, 1917, 7.

⁶⁶ Rhodes, 1992, 82.

yapabilmesi; aslında yargıç yetkilendirmesinin istikrarsız ve devamlı olmayan bir etkinlik haline gelmesine yol açmıştır. Söz gelimi, davalı ya da davacının, davada görevlendirilen yargıçların gözünde “dost ya da düşman” kategorilerinden herhangi birisine giriyor olmaları, tarafların politik konumları, yargılama safhasında son derece önemli nitelikler halini almıştır⁶⁷. İlişki ağı günümüzdeki gibi gayr-i şahsi nitelikler taşıyan çağdaş bürokratik hukuk rejimine oldukça uzaktır.

Hatta bazen birisine iftira atıp, sonrasında “dava açma” tehdidiyle ondan para sızdırmak olağan bir durum haline gelebilmiş ve zengin yurttaşlar bunun için doğal bir hedef olarak seçilebilmiştir. Söz gelimi General Nikias’ın kardeşi Diognetus, etrafı bu tarz para sızdırmak isteyen iftiracılarla çevrilince, kurtuluşu Atina’dan kaçmakta bulmuştur⁶⁸.

Sykophantēs’lik kimi zaman öyle çarpık bir duruma evirilmiştir ki, iftiracıardan korunmak adına iftiracı kiralamak bile zamanla gerçekçi bir kurtuluş yolu olarak görülebilmiştir. Söz gelimi Ksenophon’a göre, Sokrates’in dostu *Kriton’un* bizzat kendisi haksız saldırılara karşı bir *sykophantēs* tutup, rakiplerinin açıklarını aramaya teşebbüs edebilmiştir. Bir diyalogda Kriton: “elbette; köpek (*sykophantēs*) beslemek, beslemekten daha yararlı” diye kendi kendine söyleyince; Sokrates’in de buna karşılık: “kurtları sürüye yaklaştırmayın diye köpek besliyorsun değil mi”, diye sorduğu rivayet edilir⁶⁹. Sadece bu diyalog bile mesnetsiz yere yapılan suçlamaların, Sokrates özelinde, gündelik yaşamda ne kadar vahim boyutlara ulaştığının tipik bir göstergesi olarak okunabilir. Yine Atina’dan sürgün edilen bir demokrasi havarisi ve ünlü politikacı *Demosthenes* (M.Ö. 384-322): “Hey Atinalılar! İstemeseniz bile daima size öğütler vereceğim, ancak istesemeniz bile asla hiç kimseye iftira etmeyeceğim”⁷⁰ sözleriyle, yalancı tanıklığın nasıl ahlaki bir problem halini aldığını ifade etmeye çalışmıştır.

Ünlü şair Aristophanes de komedyalarında bu tarz jurnalcilerden bahsederken onları sıklıkla “başkasının sırtından geçinen”, “aylak, otlakçı”, “iğnesiz kovan parazitleri” gibi çeşitli adlarla çağırabilmiştir.⁷¹ Aristophanes’in oyunlarında *sykophantēs* olarak adlandırılan karakterlere hangi meslekle uğraştıkları sorulduğunda, alınan cevap genellikle “herhangi bir düzenli işte çalışmadıkları, fakat bunun yerine hayatlarını ihbarcılık ve

⁶⁷ Lofberg, 1917, 11, 13, 24.

⁶⁸ Lofberg, 1917, 23.

⁶⁹ Ksen. *Mem.* II.IX.VII.

⁷⁰ Plut. *Demost. & Cic.* 14.3.7.

⁷¹ Stephen V. Tracy, “Aristophanes and Old Comedy, Caricature and Personel Attack”, *Pericles: A sourcebook and Reader* içinde, s. 103.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

kurnazlıkla kazandıkları" şeklinde olmuştur. Hâlbuki Atina'ya demokratik rejimine yaptığı sayısız yasayla hizmet eden Solon, çalışmayı ve tüm meslekleri değerli sayan bir tutuma sahip ve hiçbir işi olmayanlarınsa kamusal ortaklık düşüncesine hizmet etmedikleri gerekçesiyle cezalandırılması gerektiğini düşünen bir liderdi⁷². Aristophanes'in oyunları, Solon'un bu demokratik hülyasından ne kadar uzaklaşıldığının da bir tür ilamı gibidir. Oyunlarda karakterler arasındaki diyaloglardan aylıklık ve kamu destekleriyle beslenen, iftiracılığı profesyonel meslek haline getirmiş geniş bir kesimin olduğu anlaşılabilir:

İyi Adam: ... Sen bir çiftçi misin?

Sykophantēs: Ne? Benim bir aptal olduğumu mu sanıyorsun?...

Adil Adam: Ne yani, hiçbir şey yapmadan hayatını kazanıyorsun öyle mi? Nasıl beceriyorsun bunu?

Sykophantēs: ...Ben bir fahri danışmanım.

İyi Adam: Başkalarının işlerine burnunu sokan kimse seni gidi dolandırıcı seni!

Sykophantēs: Ben dürüst ve vatanseverim! Ne yani, elimden geldiğince devlete yardım etmiyorum mu sanıyorsun?

İyi Adam: Devlete yardım etmek mi? Başkalarının işlerine burnunu sokarak, fitnecilikle, devlete faydalı olduğunu mu sanıyorsun?

Sykophantēs: Benim işim insanlar yerleşik yasalara uygun hareket ediyorlar mı diye takip etmek ve yasaları ihlal edenlerin cezalandırılmasını sağlamak... Devlet nihayetinde bu konuda bana bağımlı...

İyi Adam: Zeus aşkına! Devlet kimlerin eline kaldı böyle. Baksana kendi meselelerinle uğraşsan da başkalarınınkine burnunu sokmasan diyorum, olmaz mı yani?

Sykophantēs: Senin bahsettiğin şey, bir koyunun yaşamı, Ben öyle boş boş dünyada hiçbir şey yapmadan yaşayamam⁷³.

Yine bir başka diyalogda sykophantēs'lik benzer şekilde ele alınır:

---

⁷² Plut. Sol. & Pop. XXI. LXXVI.

⁷³ Aristop. Plut. 897-922.

*Sykophantēs: Ben jurnalcıyım... çamur atar para kazanırım.
Kanatlarım olmalı ki, vızır vızır gideyim o yana bu yana.*

*Güvendost: Yakıştır mı, senin gibi genç bir adama, zavallı
yabancıları jurnal etmek?*

*Sykophantēs: Ne iş yapabilirim başka?...Gidip toprak kazamam
ya...⁷⁴*

Bu diyaloglardan anlaşıldığı kadarıyla, "yasaları koruma görevi" bahanesiyle, kendini "vatansever" addeden; fakat başkalarını ihbar ederek bu işten para kazanan yurttaşların olduğu ve bu şekilde hiçbir iş yapmadan geçimlerini sağladıkları düşünülebilir. Solon'un her mesleğin değerli olduğuna ilişkin ifadelerinin aksine, çiftçilik gibi emek gücüne dayalı çalışmayı küçümseyen ve hiç çalışmadan yaşamayı alışkanlık haline getiren bu tür yurttaşlar, Aristophanes'in oyunlarında sıklıkla alaya alınarak işlenir. Yine oyunlarda bir dönem Solon'un yurttaşlara verdiği "mevcut düzenin koruyuculuğunu üstlenme sorumluluğu"⁷⁵nun çarpıtılarak, kamusal ortaklık düşüncesine aykırı bir şekilde nasıl kişisel çıkar sağlamaya yönelik bir tür meslek halini aldığı da görülebilmektedir.

Sistem, Perikles'in öngördüğü gibi polislin politik etkinliğini arttıran bir imgelemin aksine; birtakım politik fırsatçı ve resmi parazitlerin ahlaki tüm değerleri hiçe sayan bencilliklerini örtmeye yönelecek kadar saptırılmıştır⁷⁶. Bu durum demokrasi düşmanlarının da işine gelmiş olmalı ki, Atina'da oligarşik bir rejim kurulunca (M.Ö. 404), halkın desteğini almak üzere ilk iş olarak *sykophantēs*'ler idam edilmiştir. Aristoteles ve Ksenophon'a göre, kamuya zarar veren ve "namuslu yurttaşların başına bela kesilen" bu "kötü ve kurnaz" kişilerin oligarşi rejimi tarafından ölüme mahkûm edilmelerini halk önce sevinçle karşılamıştır⁷⁷.

Toparlamak gerekirse, aktif ve sorumlu yurttaşlık fikrinin, kökleri Solon ve Perikles'e kadar uzanan demokratik vizyonu, *sykophantēs*'lik gibi "ihbarcı" ve "iftiracı" sıfatları ile yan yana anılmaya ve bu durum da Atina demokratik düşüncesini içeriden kemiren bir durum haline almaya başlamıştır. Lofberg'in deyişiyle, *sykophantēs*'lik demokrasinin kaçınılmaz hastalığı haline almıştır. Yine Lofberg'un Plutarkhos'tan alıntıladığı şu söz *sykophantēs*'liğin nasıl kronik bir durum olduğunu göstermesi açısından da

⁷⁴ Aristoph. *Orn.* 1420-1443.

⁷⁵ Sina, 2011, s. 65

⁷⁶ Smith, 1992, s. 86.

⁷⁷ Aristot. *Ath. Pol.* 35.3.1; Ksen. *Hel.* II.12.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNI:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

önemlidir: "Her çayırkuşu bir dağ sırtında büyüdüğü gibi; her demokraside de bir düzmece suçlayıcı türemelidir"⁷⁸.

Sonuç

Atina kent devleti, demokratik idare altında hiç şüphesiz altın çağını yaşamıştır. Atinalı yurttaşlar, tüm eksikliklerine karşılık, bütün önemli kararların alındığı icracı bir halk meclisinin toplantılarına katılma, bu mecliste önerilerde bulunma ve herkes gibi konuşma hakkına (*isēgoria*) sahiplerdi. Ancak başlangıçta bu rejimi tehdit ve tehlikelerden korumak ve kamusal sorumluluk ve ortaklık anlayışını güçlendirmek için ortaya konulan birtakım yasa ve uygulamaların zamanla başlangıçta ortaya konulan bu kurumsal niyetlerin ötesine geçerek, Atina demokratik rejimini içten çürüten etkili unsurlar halini aldığı söylenebilir. Yani demokrasinin en etkili demokratik silahları, bir süre sonra kendi kendisine yönelmiş ve Atina toplumsal hayatını derinden yıkıma uğratmıştır. Bir yandan iftiracılık resmi bir kimlik statüsünde kamusal hayatı tehdit ederken; diğer yandan da politik seçkinler arası giderek artan politik hizipleşme; kent devletine faydalı olabilecek görüşlerin kamusal ortaklık düşüncesinin dışına zorla çıkarılmasını, yani sürgün gibi bir cezayı da, beraberinde getirmiştir. Belki sırf bu nedenle Ksenophon'un da ifade ettiği gibi, "namuslu adamlar yurttaşlık haklarından mahrum bırakılmış, mallarına el konulmuş ve kendileri de sürgün edilmiş ya da öldürülmüştür".⁷⁹ Öte yandan çağdaş kamu yönetimi yapılanmasından farklı bir anlayışa sahip *leitourgia* sistemi de beklenen ekonomik adalet düşüncesini yaratmak yerine; savaşlar sayesinde çalışmadan kazanmayı adet haline getirmiş yurttaşların amaçlarına hizmet eder hale gelmiştir. Netice itibarıyla, gerek *leitourgia*, gerekse *sykophantēs*'lik ve *ostrakismos* uygulamaları, çalışmada bahsi geçen problemler ve paradoksal sonuçları gereği, Atina demokrasisinin güçlü ve halen çağımıza seslenen derin anlamlarının arkasında zayıf ve tartışmalı noktalar olarak tarihteki yerlerini almıştır.

⁷⁸ Lofberg, 1917, s. 10.

⁷⁹ Ksenophon'un bu noktadaki eleştirileri çok şiddetlidir: "Atina halkı..., namusluların üzerine atılmaya hazırdır." (Ksen. Cons. Ath. II.19) Aynı eleştiri Aristophanes tarafından da dillendirilmiştir:

-Aiskhülos: şehrimizin sırtını neye dayandığını söylesene! Onurlu değerlere mi?

-Dionüsos: Nerde! Onlardan vebadan kaçır gibi kaçıyor!

-Aiskhülos: O zaman şehrin yüreği şerefsizlerden yana (Aristoph. Ran. 1445-1469).

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar (Kısaltmalar)

- Aristoph. *Akh.* (=Aristophanes, *Akherneis*): ARİSTOPHANES, *Kömürcüler*, Türkiye İş Bankası, (çev. S. Eyüboğlu-A. Erhat), İstanbul, 2016.
- Aristoph. *Eccl.* (=Aristophanes, *Ecclesiazusae*): ARİSTOPHANES, "Ecclesiazusae", (trans. B. B. Rogers), *Aristophanes* III içinde, Loeb Classical Library, London, 1924.
- Aristoph. *Orn.* (=Aristophanes, *Ornithes*): ARİSTOPHANES, *Kuşlar*, (çev. F. Akderin), Mitos Boyut, İstanbul, 2010.
- Aristoph. *Ran.* (=Aristophanes, *Ranae*): ARİSTOPHANES, *Kurbağalar*, (çev. A. Selen), Mitos Boyut, İstanbul, 2011.
- Aristoph. *Sph.* (=Aristophanes, *Sphekes*): ARİSTOPHANES, *Eşek Arıları*, Türkiye İş Bankası, (çev. S. Eyüboğlu-A. Erhat), İstanbul, 2016.
- Aristoph. *Plut.* (=Aristophanes, *Plutus*): ARİSTOPHANES, "The Plutus", (trans. B. B. Rogers), *Aristophanes* III içinde, Loeb Classical Library, London, 1924.
- Aristot. *Ath. Pol.* (=Aristoteles, *Athenaion Politeia*): ARİSTOTLE, *Constitution of Athens*, (trans. T. J. Dymes), Seely and Co. Limited, London, 1891.
- Aristot. *Oec.* (=Aristoteles, *Oeconomica*): ARİSTOTELES, *Ekonomi*, (çev. F. Akderin), Say, İstanbul, 2016.
- Aristot. *Pol.* (=Aristoteles, *Politica*): ARİSTOTELES, *Politika*, (çev. F. Akderin), Say, İstanbul, 2015.
- Dem. *Ora.* (=Demosthenes, *Orations*): DEMOSTHENES, *Söylevler*, (çev. C. Şentuna), Dost Kitapevi, Ankara, 2001.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*): Herodotus IV, Books VIII-IX. (Trans. A. D. Godley). The Loeb Classical Library, London, 1989.
- Ksen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*): KSENOPHON, *Anabasis -On Binler'in Dönüşü-*, (çev. A. Çokona), Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2015.
- Ksen. *Hel.* (=Ksenophon, *Hellenica*): KSENOPHON, *Yunan Tarihi*, (çev. S. Sinanoğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Ksen. *Cons. Ath.* (=Ksenophon, *Respublica Athenaion*): KSENOPHON, *Lasemonyalılar ve Atinalılar Cumhuriyetleri*, (çev. H. Rifat), Vakıf, İstanbul, 1935.

"ATİNA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

- Ksen. *Mem.* (=Ksenophon, *Memorabilia*): KSENOPHON, *Sokrates'ten Anılar*, (çev. C. Şentuna), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- Ksen. *Sym.* (=Ksenophon, *Symposion*): XENOPHON, *Symposium & Apology*, (trans. O. J. Todd), The Loeb Classical Library, London, 1997.
- Pl. *Grg.* (=Platon, *Gorgias*): PLATO, *Gorgias*, (trans. W. Hamilton & C. E. Jones), Penguin Classics, London, 2004.
- Plut. *Alc. & Corio.* (= Plutarkhos, *Alkibiades & Coriolanus*): PLUTARKHOS, *Alkibiades & Coriolanus*, (çev. M. Mete), İdea, İstanbul, 2011.
- Plut. *Arist. & Cato.* (= Plutarkhos, *Aristides & Cato Major*): Plutarch's Lives II. (Trans. B. Perrin). The Loeb Classical Library, London, 2008.
- Plut. *Demost. & Cic.* (=Plutarkhos, *Demosthenes & Cicero*): PLUTARKHOS, *Demosthenes & Cicero*, (çev. İ. Çokona), Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2017.
- Plut. *Per. & Fab.* (= Plutarkhos, *Perikles & Fabius*): PLUTARKHOS, *Perikles & Fabius*, (çev. M. Mete), İdea, İstanbul 2011.
- Plut. *Sol. & Pop.* (=Plutarkhos, *Solon & Poplicola*): PLUTARKHOS, *Solon & Poplicola* (çev. M. Mete), İdea, İstanbul, 2005.
- Thuk. (=Thukydides): THUKYDIDES, *Peloponnesos Savaşları*, (çev. F. Akderin), Belge, İstanbul, 2017.

264

Modern Literatür

- CARTLEDGE, P., "Democracy, Origins of Contribution to a Debate", *Origins of Democracy in Ancient Greece* içinde, University of California Press, Berkeley, 2007, ss. 155-169.
- CHRIST, R., Matthew, "Liturgy Avodidanve and Antidosis in Classical Athens", *Transactions of the American Philosophical Association*, 120, 1990, ss. 147-169.
- CROIX, STE. G.E.M., *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, (çev. Çağdaş Sümer), Yordam, İstanbul, 2013.
- DAVIES, J. K., "Demosthenes on Liturgies: A Note", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 87, 1967, ss. 33-40.
- DAVIES, J. K., "Society and Economy", *The Cambridge Ancient History*, Vol.5 içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, ss. 287-305.

- DEMİR, Muzaffer, "Klasik Dönem Kent Devletinde Kamu Hizmetleri (Leitourgíai)", *Arkeoloji ve Sanat*, İstanbul, 2001, ss. 45-62.
- FINLEY, M. I., *Democracy, Ancient and Modern*, Chatto & Windus, London, 1973.
- FORSDYKE, Sara, *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, New Jersey, 2005.
- KNOX, B.M., "Athenian Religion and Literature", *The Cambridge Ancient History*, Vol.5 içinde, ss. 268-286.
- LOFBERG, J. O., "The Sycophant-Parasite", *Classical Philology*, Vol. 15, No. 1920, ss. 61-72.
- LOFBERG, J. O., *Sycophancy in Athens*, George Ranta Publishing, Wisconsin, 1917.
- OBER, Josiah, "Ostrakismos", *Mass and Elite in Democratic Athens* içinde, Princeton University Press, New Jersey, 1999, ss. 73-75.
- OBER, Josiah, "I Besieged That Man": Democracy's Revolutionary Start", *Origins of Democracy in Ancient Greece* içinde, University of California Press, Berkeley, 2007, ss. 83-104.
- OBER, Josiah, *Democracy and Knowledge*, Princeton University Press, New Jersey, 2008.
- OLSON, Douglas, "Dicaeopolis' Motivations in Aristophanes' Acharnians", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 111, 1991, ss. 200-203.
- OSBORNE, Robin, *Athens and Athenian Democracy*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- RHODES, P. J., "The Athenian Revolution", *The Cambridge Ancient History*, Vol.5 içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, ss. 62-95.
- RHODES, P. J., "Who Ran Democratic Athens?" *Polis and Politics* içinde, Museum Tusulanum Press, Copenhagen, 2000, ss. 465-477.
- SCHMIDT, Manfred G., *Demokrasi Kurmalarına Giriş*, (çev. M. E. Köktaş), Vadi, Ankara, 2002.
- SİNA, Ayşen, *Atinalı Perikles Yaşamı ve Dönemi*, Tiydem, Ankara, 2011.
- SİNA, Ayşen, "Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina'da Yargıçlar ve Mahkemeler", *TBB Dergisi*, 123, 2016, ss. 419-450.
- SMITH, Nicholas D., "Political Activity and Ideal Economics: Two Related Utopian Themes in Aristophanic Comedy", *Utopian Studies*, Vol. 3, No. 1, 1992, ss. 84-94.

"ATINA DEMOKRASİSİ'NİN ZAYIF KARNİ:
LEITOURGIA, SYKOPHANTĒS VE OSTRAKİSMOS UYGULAMALARI"
Deniz KUNDAKÇI

TOO, Yun Lee, *A Commentary on Isocrates' Antidosis*, Oxford University Press,
New York. 2008.

TRACY, Stephen V., "Aristophanes and Old comedy, Caricature and Personel
Attack", *Pericles: A sourcebook and Reader* içinde, University of
California Press, California, 2009, ss. 96-108.